

EXKURS:
FACKLITTERATURENS
FIKTIONER

För att förstå skönlitteraturens berättelser om samkönad kärlek åren runt sekelskiftet 1900 är det bra att också känna till vetenskapens berättelser om människans driftsliv. Inte för att man nödvändigtvis tänker sig att Michel Foucault hade rätt när han i *Sexualitetens historia* tilldelade vetenskapen en så avgörande roll i formeringen av den moderna homosexualiteten – för den saken är fortfarande under diskussion, inte minst när det gäller kvinnor.¹ Men det fanns en intensiv trafik mellan vetenskapens ”fakta” och litteraturens fiktioner. Liksom med storstädernas gayliv. Forskarna skaffade sig tolkningsföreträde i dessa frågor som i så många andra, men de lånade mer tankematerial från konst och skönlitteratur än man nog vanligen tänker sig. Kyrkan var fortfarande en kraft att räkna med i debatten, men i frågor om sexualitet förmådde den inte möta den nya tidens krav och på så sätt lämnades fältet öppet för andra aktörer.²

Inom kvinnorörelsen spirade ett nytt sätt att tänka och leva. Många rörelsekvinnor valde varandra till familj och levde tillsammans i livslånga kärleks- eller vänskapsrelationer. Många av dem visste mycket om samkönad kärlek, även om de tvingades tala tyst om saken utåt. Anklagelser om hermafroditism, okvinnlighet och perversitet var ett stående inslag i den antifeministiska retoriken, både i den öppet politiska och i den förment vetenskapliga. Emancipation och kvinnlighet var helt enkelt oförenliga storheter, hävdade den inflytelserike, men kontroversielle, Otto Weininger. Han såg kvinnors kamp för medborgerliga rättigheter, för utbildning och högre tjänster, som uttryck för deras inneboende manlighet. Kvinnor som gjort sig bemärkta inom politik, konst eller vetenskap och

som kvinnorörelsen därför lyfte fram som förebilder var i själva verket inte riktiga kvinnor. De var något slags könsliga mellanting, enligt Weininger. Emancipation, liksom varje form av kvinnlig självhävdelse i det offentliga livet, var ett uttryck för hermafroditism, ja för saphism. Det paradigmatiska exemplet på detta var Sapfo själv.³

Den här typen av idéer var givetvis besvärande för kvinnorörelsen, ändå fanns det feminister som intresserade sig för Weiningers teorier just på grund av att kvinnlig skaparkraft så starkt förbands med könsöverskridande och lesbianism. Kritikern Klara Johanson hörde till dem. Själv odlade hon inte bara sin stora beläsenhet och skarpa formuleringskonst utan också sin pojkkaktighet. Till exempel kallade hon sig gärna för ”pojken”, ”busen”, ”Huck Leber” och annat. Weininger menade att alla människor befinner sig på en skala mellan ytterlighetspositionerna Kvinna och Man och att även det erotiska begäret finns på denna glidande skala. I hans tänkande blir homosexualitet något av ett mänskligt normaltillstånd. ”Det som bör ha intresserat K.J., förutom att han uppfattar manlighet och kvinnlighet som idealföreställningar, är den centrala position han tillerkänner homosexualitet”, menar Anna Bohlin.⁴ En radikal anti-feminist var han inte desto mindre.

Det var svårt för kvinnor att tala om sexualitet i offentliga sammanhang även av andra skäl, särskilt om de ville säga något annat än det som de tongivande männen brukade säga. Uttrycket ”offentlig kvinna” hade en innebörd som ingen ville associeras med: prostituerad. Sexualitet var en fråga för heterosexuella män, för vetenskapsmän. Att öppet försvara lesbisk kärlek var länge i praktiken omöjligt för kvinnor.

Sexologernas ställning som drifternas uttolkare färgade av sig på skönlitteraturen. I flera av berättelserna i den här boken spelar både deras teorier och skrivsätt en viktig roll. Skönlitteraturen och sexologin bytte berättelser sinsemellan och ibland var det rena skytteltrafiken i båda riktningarna, från skönlitteratur till vetenskap och vice versa. Martha i Vilhelmine Zahles berättelse *Ogsaa en kærlighedshistorie* (1890), som brukar kallas Nordens första lesbiska roman, dök snart upp som ett fall i den vetenskapliga litteraturen. I Frida Stéenhoffs texter om samkönad intimitet finns referenser till psykologen Alfred Adler. I Radclyffe Halls *Ensamhetens brunn*

(1928) spelar sexologen Richard von Krafft-Ebing en viktig roll och sedan dök Halls roman i sin tur upp som ett fall i läkaren Gunnar Nycanders *En sjukdom som bestraffas* (1933) och i en motion till Sveriges riksdag samma år om att avkriminalisera homosexualitet.⁵ Att åberopa vetenskapliga fakta gav den skönlitterära författaren en viss auktoritet när det gällde det förbjudna, medan forskarna hämtade material ur litteraturen som de inte kunde få tillgång till på något annat sätt. Magnus Hirschfeld sammanfattade förhållandena så här:

Om vetenskapen har hämtat sin uppfattning om homosexualitet från livet, så som skönlitteraturen har skildrat det, så har vetenskapen i sin tur en lindrande inverkan i människors liv. Alla tre – liv, vetenskap och konst – visar allt tydligare att något som finns och alltid har funnits i naturen inte *kan* vara *emot* naturen.⁶

Skönlitteraturen gav material till vetenskapen och bidrog till att ge sexologin en mer salongsfälig framtoning. Många författare som själva visste mycket om samkönad kärlek, som Oscar Wilde, Renée Vivien, Natalie Barney, John Addington Symonds, Edward Carpenter, Viktor Rydberg och Karin Boye för att nu nämna några, intresserade sig för motivet samkönat begär i antikens så högt beundrade konst och litteratur – och när Victor Svanberg outade Viktor Rydberg som homosexuell gjorde han det i en bok med titeln *Novantiken i Den siste atenaren*. Karl Heinrich Ulrichs konstruerade begreppet ”urning” (person som dras till människor av sitt eget kön) med utgångspunkt i Platons *Symposion* och Sigmund Freud uppkallade ”oidipuskomplexet” efter en grekisk tragedi.

Men Magnus Hirschfeld konstaterar att homosexualitet är ett viktigt motiv också i nyare litteratur: ”Om man skulle göra en noggrann *bibliografi* över de senaste femtio årens skönlitteratur, där temat homosexualitet behandlas, så skulle man genom att räkna upp alla titlar fylla sida efter sida.”⁷ Magnus Hirschfeld och Havelock Ellis presenterar just sådana listor över skönlitteratur som skildrar samkönad kärlek. Det är symptomatiskt att Ellis valde att samarbeta med poeten och kritikern John Addington Symonds för det banbrytande verket *Sexual Inversion* (1896). Ja, så kan man fortsätta.

Trafiken mellan fakta och fiktion var intensiv också i Sverige. August Strindberg var snabb med att skriva in tidens ”vetenskapliga” misogyni i sina texter. Liksom Ellen Key. När hennes *Kvinnorörelsen* (1909) översattes till engelska försågs den med ett förord av Havelock Ellis. Den svenske läkaren Seved Ribbing skriver om förhållandet mellan skönlitteraturen och sexualitetsforskningen i sin bok *Om den sexuela hygien och några af dess etiska konsekvenser*, en bok som första gången publicerades 1886 och som sedan utkom i flera nya versioner. I följande citat, hämtat från 1915 års utgåva, lyfter Ribbing fram skönlitteraturens betydelse för sexologin.

Under det att sådana ämnen som sexuell hygien, etik och pedagogik för några årtionden sedan alls icke förekommo på några böckers titelblad, ser man dem däremot nu ofta på större och mindre skrifter, utgivna från mycket olika synpunkter.

Tidigare än den *populärvetenskapliga* litteraturen hade *roman-diktningen* bemäktigat sig ämnet och var och en av de olika författarna/hade/på sitt sätt framställt samt debatterat enstaka frågor inom könsläran. Det kan ej förnekas att sådan diktning utövat ett ganska betydande inflytande och det uti vitt skilda riktningar.⁸

Tre pionjärer

Sexologerna var omkring sekelskiftet 1900 i full färd med att utforska den mänskliga sexualitetens fysiologiska och psykologiska grunder och uttrycksformer. De hade ofta stora vetenskapliga anspråk men arbetade med teorier och metoder som lämnade en hel del övrigt att önska vad gäller objektivitet och systematik. Med få undantag var det manlig heterosexualitet som var den självklara normen. Man intresserade sig för människors fantasier och erfarenheter, för kroppar och själar, för det förment nedärvda och förvärvade, för det kvinnliga och manliga och för det okvinnliga, omanliga och hermafroditiska. Man beskrev det sunda sexuallivet och varnade för det osunda. Man redogjorde för kroppars hälsostatus och hur den kunde förändras genom olika händelser. Man spårade ärftlig belastning

och varnade för att det skulle uppstå degeneration om människor avvek för mycket från det normala.

Sexologerna samlade och klassificerade sina fall med samma vetenskapliga iver som insektsforskarna gjorde med insekter. Alfred Kinsey, den kanske mest kände av alla sexologer under 1900-talet, var just entomolog innan han började utforska det mänskliga driftslivet.⁹ Forskarna återgav människors berättelser om sina känslor och handlingar, namngav deras beteenden, klassificerade dem och byggde upp system med under-, över- och sidoavdelningar. Sexualiteten var vetenskapens *terra incognita* och nu skulle detta lika lockande som hotfulla land kartläggas.

Portalverket är *Psychopathia sexualis*, skrivet av den tyske läkaren Richard von Krafft-Ebing. Det var inte det första verket i genren, men det var det som fick störst inverkan på forskningsområdet.¹⁰ Den första upplagan av verket kom 1886 och följdes därefter av ständigt nya omarbetade upplagor. Det kom att ge ekon långt, långt in på 1900-talet, inte bara i den sexologiska litteraturen utan också i den skönlitterära. Och kanske också i den pornografiska, en texttyp som för övrigt nog kan ha spelat en större roll vid verkets tillkomst än författaren tillstår. *Psychopathia sexualis* präglas av vilja till vetenskap och till skillnad från i mycken annan samtida litteratur är förhållningssättet relativt värderingsfritt också när frågan om samkönat begär dyker upp – men det är det å andra sidan också när det handlar om sadism, lustmord, nekrofil och övergrepp på barn. Den samkönade kärleken hamnar här, som så ofta, i väldigt dåligt sällskap. Sodomi, det gamla ordet för samkönad sexualitet, var ett rymligt begrepp som omfattade handlingar riktade mot såväl människor som djur. I kyrkans syndakataloger, de så kallade penitentialierna, sågs samkönade sexuella handlingar som brott som skulle straffas i enlighet med en fastställd straffskala. När Krafft-Ebing sidoställde den samkönade kärleken med alla möjliga former av avvikelser skrev han alltså in sitt arbete i en lång tradition av avvikarkataloger.

Krafft-Ebing bygger upp sin text kring berättelser, eller *exempla*, som antingen är skrivna av klienterna eller nedtecknade av honom själv. De har en litterär sida, inte i estetisk mening utan snarare i

hur de är strukturerade. Det finns dramatik i berättelserna. De har en huvudperson med vissa egenskaper som lever i en viss miljö och utvecklas på ett visst sätt. Likheter mellan Krafft-Ebings fallbeskrivningar och exempelvis Strindbergs Giftasnoveller, som tillkom ungefär samtidigt, är stora.

I *Psychopathia sexualis* beskrivs olika avvikelser i detalj. Man får reda på hur de har uppkommit, frågan om de är botbara eller inte diskuteras, liksom frågan om de är ärftliga eller förvärvade. Patientens föräldrars psykologiska, sexuella och sociala status noteras, när så är möjligt, och Krafft-Ebing tycker sig ofta kunna lyfta fram någon typ av svaghet i patienternas familjebakgrund. Även kropparna synas i detalj. Form, behåring, fett- och muskelmassa beskrivs liksom röst, frisyr, rörelsesätt och klädstil.

Krafft-Ebing skriver fram ett samband mellan homosexualitet och könsöverskridande liksom med onani, sexuella avvikelser och mentala störningar. Precis som många andra experter vid den här tiden menar han att homosexualitet ofta är resultatet av för mycket masturbation, men tänker sig också att den kan framkallas av att man har vistats för länge i enkönade miljöer. Samtidigt menar han att vissa människor har större ärftlig disposition för homosexualitet än andra och att det är de som blir förförare. Sådana människor går allt djupare in i sitt avvikelsestillstånd, och om processen får pågå kan den medföra att mannen avmaskuliniseras och kvinnan avfeminiseras både fysiskt och psykiskt. Den förförda parten kan däremot efter förförelsen återgå till heterosexualitet om han eller hon vill det. Homosexualitet kan i vissa fall botas, menar Krafft-Ebing, men på äldre dagar blev han alltmer tveksam till att man skulle försöka sig på detta eftersom prognosen var osäker och behandlingen kunde orsaka lidande. Han kom också att ifrågasätta det rimliga i att straffbelägga samkönad kärlek.

Som nästan all sexologisk litteratur handlar *Psychopathia sexualis* mest om män och det som sägs om dem generaliseras sedan till att även gälla kvinnorna, men till skillnad från många andra forskare lyfter Krafft-Ebing ändå fram det faktum att det finns en könsmissig skevhet i hans material. Han säger sig bara ha funnit ett drygt 40-tal fall av kvinnlig homosexualitet i den facklitteratur han själv

känner till.¹¹ Han tror inte att detta betyder att kärlek mellan kvinnor skulle vara mindre vanlig än mellan män, för det kan likaväl bero på att 1) läkarna inte har kvinnornas förtroende och därför inte får höra deras berättelser, 2) att sapphism inte är förbjuden i Tyskland och därför inte föremål för samhällets ingripanden, 3) att homosexuella kvinnor inte blir heterosexuellt impotenta, vad han nu kan ha menat med det, eller 4) att kvinnors sexualitet inte är offensiv och att kvinnors inbördes relationer därför ofta uppfattas som vänskap.¹²

Krafft-Ebing konstaterar att kärlek mellan kvinnor har förekommit i alla kulturer och i alla tider och han tror inte att den är ovanlig i samtiden. Han menar att den nästan alltid kan ”misstänkas” hos kvinnor som har kort hår, klär sig enligt manligt mode, intresserar sig för manligt kodade sysslor och intresserar sig för kvinnliga scenartister som uppträder i manskläder. Kvinnoälskande kvinnor har ofta vuxit upp som sportintresserade pojkflickor, men när de blir äldre börjar de gärna röka och dricka och intressera sig för forskning. De homoerotiska känslorna är olika starkt grundade hos olika personer. Den ena ytterligheten, den så kallade gynandriska kvinnan, uppträder gärna i manskläder och har inte många kvinnliga drag förutom könsorganen. I den andra änden på skalan finns den feminina kvinnan, som visserligen kan låta sig uppvaktas av mera maskulint lagda kvinnor, men som i övrigt inte avviker från det kvinnliga.

Krafft-Ebing använder ”antipatisk sexualitet” som samlingsbegrepp i det kapitel som handlar om samkönat begär, vilket syftar på bristande erotiskt intresse för det motsatta könet. Det är förstas konstruerat med heterosexualitet som norm. Samma sak kan sägas om ”inversion”, Havelock Ellis portalbegrepp för samkönat begär. ”Inversion” och ”konträr” skulle komma att bli två av de vanligaste vetenskapliga orden för samkönad kärlek fram till dess att ”homosexualitet” slog igenom.

Havelock Ellis inflytelserika *Sexual Inversion* publicerades först på tyska 1896, på engelska året därpå och utkom sedan i flera omarbetade utgåvor. *Sexual Inversion* ingick i Ellis jätteverk *Studies in the Psychology of Sex* (1897–1928). Han skrev det i samarbete med poeten och litteraturkritikern John Addington Symonds och det märks, för här finns mängder av hänvisningar till skönlitteratur. Kapitlet om

inversion hos kvinnor inleds till exempel med *Symposion*, där Platon på ett skämtsamt sätt berättar om såväl homo- som heterosexuallitetens uppkomst. Här sägs att människan från början var en dubbelvarelse med två huvuden, fyra armar, fyra ben och en dubbel uppsättning könsorgan. Dessa varelser älskade sig själva så mycket att de slutade offra till gudarna, vilket gjorde gudarna så missnöjda att de klöv dubbelvarelserna i två delar. Därefter har människorna sprungit runt och letat efter sina andra hälfter. De som före klyvningen hade haft en dubbel uppsättning av antingen manliga eller kvinnliga könsorgan blev homosexuella, medan de som hade haft ett kön av varje blev heterosexuella. I denna myt jämföras hetero- och homosexualitet och kvinnlig homosexualitet blir lika självklar som manlig, även om det tveklöst är den manliga som är berättelsens fokus.

Andra författare som lyfts fram är Ariosto och Diderot, Flaubert och Balzac, Swinburne och Verlaine, för att ta några exempel. Det är uppenbart att någon som är väl bevandrad i litteraturens historia har varit medförfattare till *Sexual Inversion*. Här finns också Renée Vivien: en med Ellis samtida poet som påvisade det lesbiska motivet i Sapphos diktning trots att översättare och litteraturhistoriker så länge hade försökt att trola bort det.¹³ Vår egen drottning Kristina, som svenska historiker av någon anledning än i dag lägger mycket tid och kraft på att heterosexualisera, är en annan kvinna som presenteras.¹⁴

Kvinnlig homosexualitet är mindre uppmärksammas än manlig, konstaterar Ellis. Och mindre fruktad. Han ger mängder av exempel på attraktion mellan kvinnor. En del av dessa kvinnor har bara en lätt touch av androgynitet, menar han, medan andra helt och hållet ikläder sig mansrollen. Den kvinnliga inversionen är enligt Ellis förknippad med både fysisk och psykisk manlighet. Ellis tänker sig att det skulle kunna handla om någon form av inresekretorisk obalans, även om han inte tror att det alltid gör det. Han tänker sig också att de inverterade kan vara psykiskt och fysiskt utvecklade, att de alltså inte är fullt mogna som kvinnor. Den lesbiska kroppen skiljer sig från andra kvinnokroppar. Den har oftare större muskelmassa, mer kroppsbehåring och mer utvecklade könsorgan än andra kvinnokroppar. Inverterade kvinnor har lägre röstläge och dessutom förmåga att vissla. Ellis tänker sig att kvinnors samkönade intimitet

vanligen yttrar sig i smek och kyssar, att den sällan leder till orgasm och att den handlar om kärlek, inte om tillfälligt sex som den enligt honom ofta gör hos män.

Som många andra ser Ellis ett samband mellan kvinnofrågan och homofrågan. När kvinnorna får medborgerliga rättigheter och blir mer självständiga kommer kvinnlig inversion att bli vanligare. Högintellektuella kvinnor som föredrar kvinnor kan bli föredömen för andra:

The modern movement of emancipation – the movement to obtain the same rights and duties as men, the same freedom and responsibility, the same education and the same work – must be regarded as, on the whole, a wholesome and inevitable movement. But it carries with it certain disadvantages. Women are, very justly, coming to look upon knowledge and experience generally as their right as much as their brother's right. But when this doctrine is applied to the sexual sphere it finds certain limitations. [...] These unquestionable influences of modern movements cannot directly cause sexual inversion, but they develop the germs of it, and they probably cause a spurious imitation. This spurious imitation is due to the fact that the congenital anomaly occurs with special frequency in women of high intelligence who, voluntarily or involuntarily, influence others.¹⁵

Ellis menar att det inte går att bota homosexualitet. Under sexologins första tid var det många som gjorde anspråk på att kunna förklara homosexualitetens uppkomst, förebygga den och bota den, men ju fler misslyckade behandlingar man hade bevittnat, desto mer började de seriösa sexologerna tona ner anspråken. Ellis skriver: "Nowadays we can have but little sympathy with those who, at all costs, are prepared to 'cure' the invert. There is no sound method of cure in radical cases." (327)

Läkarens uppgift är i stället att hjälpa patienterna att leva ett socialt "acceptabelt" liv, genom att få dem att inte förföra andra till inversion eller att bli destruktiva på annat sätt. Helst ska driften sublimeras till kyskhets. Inversion är en avvikelser som kan utvecklas till att

bli destruktiv, men Ellis framhåller att inverterade män och kvinnor oftare än andra är socialt kompetenta och vetenskapligt och konstnärligt begåvade. Inversion har alltid funnits och bör inte bestraffas.

Den tredje av de stora pionjärerna är den tyske sexualitetsforskaren och gayaktivisten Magnus Hirschfeld. Han framstår numera som tidens absolut främste utforskare av homosexualitet och alla former av transidentiteter, även om han utanför specialistkretsar numera inte är den mest kände av dem. Han tänker sig att kunskap skulle befria mänskligheten från fördomar och möjliggöra ett mer livsbejakande samhälle. Han lyfter frikostigt fram äldre forskarkolleger och om *Psychopathia sexualis* skriver han att det knappt finns ”någon annan bok i världslitteraturen, som har hjälpt så många tusen att återfå sin inre själsro”.¹⁶

Hirschfeld grundade ”Das Wissenschaftlich-humanitäre Komitee” 1897. En av dess uppgifter var att samla data om kroppar, känslor, handlingar, identiteter och berättelser och med hjälp av vetenskaplig metodik visa att homosexualitet och olika former av könsöverskridande inte handlar om vare sig laster eller brottsliga handlingar utan är en inneboende egenskap hos en viss del av befolkningen. Från och med 1899 utgav kommittén *Jahrbücher für sexuelle Zwischenstufen*, en tidskrift som var tidens ledande organ för vetenskaplig diskussion i dessa frågor. Kommittén vände sig både utåt, mot makten, i syfte att förbättra homosexuellas och transpersoners villkor, och inåt, mot de människor som tillhörde gaykulturen.

Magnus Hirschfelds mer än tusensidiga verk *Die Homosexualität des Mannes und des Weibes* (1914) vittnar om en djupare och bredare kunskap om samkönad kärlek än hos någon annan forskare vid denna tid och här finns en uttalad vilja att förändra attityder och lagar i riktning mot öppenhet och jämlikhet. Problemet, som Hirschfeld ser det, är inte den samkönade kärleken, utan förföljelsen av den. Det är förtrycket som ger upphov till lidande.

Hirschfeld bygger sitt arbete på samtal, enkätundersökningar, kontakter med homosexuella organisationer, läsning av skönlitteratur och förstås på tidigare forskning. Han konstaterade att det redan hade skrivits så mycket i detta ämne att det var svårt att få en överblick över materialet. Enligt hans uppgifter trycktes bara i Tyskland

och Österrike inte mindre än 1 000 uppsatser och monografier om homosexualitet 1898–1908.¹⁷

Die Homosexualität inleds med att författaren reder ut frågan om olika begrepp. Han konstaterar att orden ”homosexuell”, ”urning” och ”konträr” härstammar från samma tid, 1860-talet, och samma miljö, nämligen den vetenskapliga. Betydligt äldre är ordet ”kättersk”, som har att göra med att homosexualitet under medeltiden var förknippad med hedendom och kätteri. ”Sodomi” och ”grekisk” är vanliga ord för homosexualitet med rötter i Bibeln respektive grekisk antik. ”Sokratisk” eller ”platonisk”, ”lesbisk” eller ”sapfisk” är också vanliga benämningar för samkönad kärlek, medan ”pederast”, ”buger”, ”tribad” och ”fricatrice” är benämningar på personer med vissa sexuella preferenser. Några av orden har att göra med negativa föreställningar, andra är konstruerade efter beundrade författare och ytterligare andra har att göra med specifika handlingar.

”Inversion” beskrivs som ett ganska nytt ord, liksom ”tredje könet”, ”mellankönet” och ”perversitet”. Hirschfeld nämner att Krafft-Ebing först ville skilja mellan å ena sidan ”perversion”, som tänktes uppkomma genom sjukdom och genetiskt arv, och å andra sidan ”perversitet”, som tänktes uppkomma genom ett utsvävande leverne, men att han så småningom ändrade inställning i denna fråga. En iakttagelse man kan göra är att distinktionen mellan ”perversion” och ”perversitet” i så fall korresponderar med distinktionen mellan ”degeneration” och ”dekadens”, vanliga termer i den tidiga diskussionen om samkönad kärlek.

Det går inte att här göra rättvisa åt Hirschfelds inventering av terminologin på det här området. Den är resultatet av en omfattande beläsenhet men vittnar också om stor kännedom om språkbruket i samtida gaymiljöer. Några av de samtida ord han lyfter fram är ”syster”, ”änka”, ”aunt” och ”queen” för män medan ”onkel”, ”pappa” och ”Tom” kunde användas om kvinnor. ”Zwitter” (tvåkönad) kan användas om både kvinnor och män som överskrider det kön de tilldelades som barn.

Hirschfeld menar att homosexualitet i första hand handlar om känslor, inte om handlingar, och att den är medfödd, inte socialt skapad. Han tillbakavisar idén att det skulle finnas kroppsliga skill-

nader mellan homo- och heterosexuella personer men tänker sig däremot att det kan finnas betydande psykologiska skillnader. Han menar att homosexuella kvinnor är mer dåkraftiga än heterosexuella och nämner den svenska drottning Kristina som exempel på sin tes.¹⁸

Han presenterar också en 127 frågor lång diagnostisk enkät och låter en ung kvinna få besvara den. Frågorna kretsar kring de vanligaste fördomarna om kvinnlig homosexualitet och den unga kvinnans svar blir ett effektivt korrektiv till dem. Hon framstår helt enkelt som en alldeles vanlig 18-åring i alla avseenden utom det att hennes begär riktas mot kvinnor och inte mot män.

Genom en serie enkäter undersökte Hirschfeld både homosexualitetens väsen och dess förekomst. En grundtanke i resonemanget är att den samkönade kärleken, precis som den olikkönade, är mångfacetterad och att gruppen homosexuella personer inbördes kan vara väldigt olika. Homosexualitet förekommer i alla kulturer och i alla samhällsklasser, konstaterar Hirschfeld: "Homosexualitet handlar varken om sjukdom eller om degeneration, den är varken en last eller ett brott, *utan en del av naturen, en sexuell variant* precis som många andra sexualmodifikationer i djur- och växtriket."¹⁹

Hirschfeld avvisar alla sociala orsaksteorier och tänker sig att homosexualitet rör sig om en medfödd egenskap, en speciell hjärnkonstruktion, eller möjligen en speciell hormonblandning, men i övrigt tycker han inte att det är någon idé att ödsla tid på orsaksfrågan. "Frågan om 'varför' är inte alltid ett tecken på djupgående lärdom, utan ofta på barnslig okunnighet. Om någon skulle vilja veta *varför* det finns däggdjur eller människor skulle man knappt finna frågan vara värd ett svar."²⁰ Han avvisar också alla försök att "bota" gaypersoner. Dels för att alla försök i den vägen hade misslyckats – samtal, operationer, avhållsamhet, hypnos, terapeutiska våldtakter eller giftermål, associationsterapi, aversionsterapi, medikamenter och dieter hade inte lett till något annat än lidande för patienterna. Dels för att homosexualitet inte är en fråga för sjukvården – läkarens uppgift är att hjälpa patienten att hantera sina känslor, inte att utplåna dem.

Mycket av hans forskning handlar om män, men Hirschfeld menar att den som regel är tillämplig även för kvinnor. För att stödja

sin tes att samkönat begär bland kvinnor är vanligare än man tror och samtidigt argumentera för avkriminalisering av homosexualiteten citerar han journalisten Anna Rüling:

Således skulle det i Tyskland finnas nästan lika många lesbiska som ogifta kvinnor. Det verkar rimligt. Jag tror t.ex. att det skulle kunna finnas 2 miljoner ogifta och 2 miljoner homosexuella kvinnor. Bland dessa 2 miljoner ogifta finns självfallet en högre andel lesbiska, låt oss säga 50 %, alltså 1 miljon; bland de homosexuella finns å andra sidan vid pass 50 %, som på grund av yttre omständigheter har gift sig och som alltså genom sitt äktenskap står i vägen för de 50 % ogifta normalsexuella kvinnorna.²¹

Denna argumentation utnyttjade på ett skickligt sätt tidens köns-politiska retorik: om lesbiska skulle slippa gifta sig med män som de ändå inte ville ha skulle chansen för de heterosexuella kvinnorna att bli gifta öka väsentligt. En ny inställning till samkönad kärlek skulle helt enkelt lösa det ofta omtalade problemet med ”kvinnoöverskottet”.

Hirschfeld återkommer till förhållandet mellan kvinnlig homosexualitet och kvinnorörelsen. Han menar att kvinnoälskande kvinnor alltid spelat en stor roll i olika kvinnoorganisationer. Genom sitt intresse för offentliga frågor och sitt oberoende från familjen intar de ledande positioner inom olika samhällsliga organisationer, inte minst inom kvinnorörelsen. Detta innebär inte att alla kvinnor i rörelsen skulle vara lesbiska, bara att lesbiska är ett viktigt inslag i rörelsen. Han låter journalisten Anne v. d. Eken förklara:

Det är inte (som väldigt många tanklöst föreställer sig) kvinnorörelsen som har *fostrat dessa manliga kvinnor* – den är ju bara en generation gammal – utan det är naturen som har skapat dessa väsen. Kvinnoörelsen gav dem en plats, där de kan använda sitt manliga intellekt, sina överlägsna organisatoriska talanger till gagn för sina medsystrar. Vi tackar dem för det. För vilken starkt kvinnligt tänkande och kännande kvinna kan utveckla så mycket energi och dådkraft, så mycket klar, målmedveten vilja?²²

Ekens resonemang är ett svar på de anklagelser som brukade riktas mot kvinnorörelsen och som fortfarande kan dyka upp i den antifeministiska retoriken: att det är manhaftiga lesbianer som har startat kvinnorörelsen och/eller att de själva är ett resultat av kvinnorörelsen. Eken vänder på hela resonemanget och lyfter samtidigt fram lesbiska kvinnors betydelse för kvinnorörelsen.

Hirschfeld gör en överblick över förekomsten av homosexuella personer världen runt. På Sveriges tron hittar han inte bara drottning Kristina, utan också Magnus Eriksson, Karl XII och Gustav III. (Ryktena om Gustav V hade tydligen inte nått Tyskland än.) Han visar att det finns homosexuella överallt, i alla samhällsklasser och alla etniska grupper. Han gör också en annan intressant iakttagelse. I samhällen där homosexualiteten marginaliseras och förtrycks finns alltid idéer om att homosexualiteten kommer utifrån, att den är ett slags smitta. Den kommer inte från den egna gruppen, den egna kulturen eller den egna nationen utan från andra regioner och religioner.

Han gör djupdykningar i historien och räknar upp sida efter sida med namn från den grekiska och romerska antiken. Argumentet är att om homosexuella förföljs kommer mänskligheten att gå miste om sina kanske mest kreativa individer. Han nämner olika slags mötesplatser för homosexuella: privata umgängeskretsar, klubbar, barer, restauranger, baler, hotell, bad, tidningsannonser, gator, torg och till och med fortskaffningsmedel.

Hirschfeld skriver också om förföljelserna av homosexuella. Sedan medeltiden ansågs homosexualitet ge upphov till olika slags landsplågor. Syndarna drog ner Guds vrede över folket. I medeltida böcker berättades det om vilken typ av plågor ett land kunde drabbas av på grund av sodomitiska försyndelser, och dessa berättelser traderades sedan framåt i tiden. I en bok från 1652 sammanställdes sex landsplågor som sodomiterna hade på sitt samvete: ”*Jordbävningar, hungersnöd, pest, muslimer, tjocka fältmöss och översvämningar*”.²³

Hirschfeld sammanfattar sin långa överblick över förekomsten av samkönad kärlek så här:

Trots att den värderas olika är överensstämmelsen vad gäller ho-

mosexualitetens framträdelseformer och likheten i det homosexuella livet, från de mest primitiva till de mest kultiverade folk, i alla raser och klasser, så oerhört stor *att det är helt omöjligt att det kan röra sig om något annat än en i mänskligheten djupt rotad naturkraft.*²⁴

Det arbete som Hirschfeld och hans kolleger bedrev blev förstås föremål för den politiska högerens synnerliga ogillande. Redan i maj 1933, bara några månader efter nazisternas maktövertagande, förbjöds verksamheten. Institutet vandaliserades, böcker och arkiv brändes och Magnus Hirschfeld dog i landsflykt.

Förändringar över tid

Sexologi var ett nytt forskningsområde under decennierna runt 1900 och det utvecklades snabbt. I det tidiga skedet kan man skönja en tydlig samlarglädje, lik den som fanns hos botanister och zoologer. Forskarna fick ofta sina fall från fångelser och vårdinrättningar av olika slag, ett faktum som självklart kom att prägla deras syn på samkönad kärlek. Så småningom förstod man att den var långt vanligare än man från början hade trott och att det inte fanns något samband mellan samkönad sexualitet och asocialitet eller fysisk och psykisk sjukdom.

Ändå kom sjukdomsstämpeln att dröja kvar länge, inte minst i vårt eget land. 1933, när Vilhelm Lundstedt föreslog för Sveriges riksdag att homosexuella handlingar skulle avkriminaliseras, var läkare och psykologer i stort sett överens om att homosexualitet inte var ett brott utan någon form av sjukdom. Men Lundstedt stödde sig på ett utlåtande av en anonym läkare som var betydligt radikalare – att han ville vara anonym säger förstås en del om samtalsklimatet. Den anonyme menade att samkönad kärlek varken är ett brott eller en sjukdom utan en känslomässig varietet, en tanke som vid den tidpunkten var alltför radikal för Sverige. Samma år publicerade läkaren Gunnar Nycander sin forskningsöversikt *En sjukdom som bestraffas*, där han håller med om att lagen måste ändras men där han samtidigt hävdar att homosexualitet är någon form av fysisk

och/eller psykisk felutveckling: ”Den är för individen själv och för samhället i övrigt en icke önskvärd sjukdom eller abnormitet och bör *såsom sådan* bekämpas.”²⁵ Det var detta synsätt som kom att bli det allmänt accepterade i Sverige. När sexuella handlingar i samkönade par avkriminaliserades 1944 klassades de i stället som uttryck för en sjukdom. Så förblev det fram till 1979.

När homosexualitet under 1800-talet började beskrivas i vetenskapliga termer var det vanligt att den skrevs in i en föreställning om samhällelig dekadens, teorier som samtidigt utvecklades inom den litterära strömning som kallades just dekadensen. Hyperestetism, droger, självbefläckelse, ett lättfärdigt leverne och asocialitet ansågs vara orsaker till att människor utvecklade samkönade begär. Man tänkte sig dessutom gärna att dessa egenskaper kunde gå i arv till kommande generationer så att hela släkter och samhällen riskerade att degenereras och gå mot sin undergång. Med tiden blev denna sammanskrivning av samkönat begär, dekadens och degeneration mindre vanlig bland de ledande forskarna, men den kom att ha en fortsatt stark genomslagskraft i skönlitteraturen under hela undersökningsperioden.

Allteftersom skalades mer och mer av denna parafernaliala bort i de sexologiska framställningarna. Kvinnor och män som förälskade sig i människor av samma kön började uppfattas som en viss sorts människa, som inverterade eller konträra, och de väckte nyfikenhet hos både forskare och konstnärer. Hirschfeld visade att mängden vetenskaplig litteratur på området var stor under 1900-talets första decennium. Och intresset fortsatte. Man kan kanske rentav tala om en homosexualitetsvetenskaplig boom på 1910-talet: Edward Carpenter, *The Intermediate Sex* (först publicerad 1908), Magnus Hirschfeld, *Die Homosexualität* (1914), Alfred Adler, *Das Problem der Homosexualität* (1917), Anton Nyström, *Om homosexualitet och hermafroditi* (1919) och Sigmund Freud, *Om psykogenesen i ett fall av kvinnlig homosexualitet* (1920), är några av de mest kända.

Under sexologins första decennier gjorde många anspråk på att kunna bota och förebygga homosexualitet men tvingades så småningom att dämpa sig och inse att detta var lättare sagt än gjort och att patienterna många gånger inte alls hyste några önskningar om att

bli ”botade”. När Freud lanserade psykoanalysen fanns idéer om att denna nya metod skulle kunna användas för att heteronormalisera folk, men även han tvivlade alltmer på att det var vare sig möjligt eller rimligt att försöka omvända någon från homosexualitet till heterosexuallitet. När Eugen Steinach på 1910-talet upptäckte hormonernas betydelse för människans könsutveckling trodde man sig ha hittat en universal metod att göra männen mer maskulina, kvinnorna mer feminina och alla mer heterosexuella. Man började transplantera könskörtlar från en patient till en annan, uppmärksammade experiment som från början lanserades som framgångsrika. Men även här tvingades man så småningom tona ner anspråken. Den samkönade kärlekens gåta hade man förstås inte löst.

Låt oss se hur idéerna om homosexualitet förändrades över tid hos två skribenter från 1900-talets första decennier, dels den svenske läkaren och folkbildaren Anton Nyström, dels den idag mest kände av de tidiga utforskarna av människans driftsliv, Sigmund Freud. Två texter av vardera skribent publicerades med ungefär femton års mellanrum – 1904/1905 respektive 1919/1920 – ska uppmärksammas. De första två publicerades före Magnus Hirschfelds *Die Homosexualität*, de andra efter. Vi börjar i Sverige.

I *Könslifvet och dess lagar* (1904) ägnar Anton Nyström endast ett förstrött intresse åt samkönad kärlek. Det han presenterar är inte stort mer än ett slarvigt hopskrap av inte helt dagsfärska idéer. Till exempel menar han att onani i för stora doser kan ge upphov till mycket ont. ”Att vane-onanien är i hög grad farlig och ofta ödelägger kropp och själ, är en känd sak. Den medför muskelsvagheter och darrningar, nervös retlighet och slapphet, försvagar minnet, gör sinnet dystert och retligt, o. s. v.”²⁶ Ytterligare en komplikation är att mannen kan bli impotent. Och det är männen han intresserar sig för. Om den samkönade kärleken skriver han:

En sexuell abnormitet, som på senare tid blifvit bättre känd än förr, är dragningen till eget kön, *homosexualiteten*. Denna är ibland medfödd, och i så fall bör den bedömas med försiktighet och moderation. Icke så få äro behäftade därmed, somliga lida mycket därpå och söka ibland bot mot sitt olyckliga tillstånd. Ofta

beror dock homosexualiteten tvifvelsutän på dåliga exempel och lockelser samt är en last. Ej sällan har den utvecklats genom svårigheten att finna tillfälle till sexuell umgänge med det andra könet, och ofta har den anledning i fruktan att genom umgänge med offentliga kvinnor få venerisk smitta.²⁷

När Nyström femton år senare skrev *Om homosexualitet och hermafrodit* hade han hunnit fördjupa sig i ämnet. Han skiljer mellan medfödd och förvärvad homosexualitet och tänker sig att den senare sorten uppkommer genom förförelse. Homosexualitet har funnits i alla tider och kulturer – särskilt bland naturfolk – och Nyström avvisar därför den populära teorin om överkulturens fördärvbringande inverkan. Homosexuella är friska och intelligenta människor, menar han. Att många är psykiskt labila förklaras med att de lever under svåra omständigheter. Nyström anser det vara en fördom att förknippa homosexualitet med pedofili och avfärdar därmed en av de föreställningar som oftast hade fått legitimeras förtryck och förföljelse. Han är radikal för sin tid när han skriver:

Otaliga homosexuella ha lefvat djupt olyckliga, smädats, trakasserats och bränmärkts som osedliga för känslor, som tillhöra deras natur, samt utan skuld eller brott bestraffats av lagar från okunighetens och fördomarnes dagar. Samhället skall för visso fordra af dem, liksom af de normalt sexuella, att de ej begå våld eller förförelse eller handlingar, som såra den offentliga sedligheten, och, om verkliga bevis därpå föreligga, därför ådömas straff. Men att göra homosexualitet såsom sådan till en straffbar last, kan ej numera gillas af en upplystare tid.

Än så länge synes man emellertid ofta tala om de homosexuellas farlighet ungefär som man förr talade om häxornas.²⁸

Nyström pläderar för att homosexualitet skall avkriminaliseras. Han understryker att det är nödvändigt ”att man noga *preciserar* hvad som skall anses som *straffbar förbrytelse* och *samhällsvådlighet* till skillnad från erotiska yttringar, som visserligen ej äro normala, men därför ej behöva vara brutala eller vådliga för andra”.²⁹ Att de

unga måste skyddas från att bli förförda av äldre homosexuella var en vanlig tanke i tiden, men Nyström tycker inte heller att det argumentet håller. Han jämför med samvetslösa män som utnyttjar oerfarna flickor och lämnar dem i sticket när de blir gravida. Ingen vill kriminalisera dessa mäns handlingar, hur usla de än är.

Utifrån ett resonemang om könshormoner tycker sig Nyström se ett samband mellan homosexualitet och hermafroditism. Han berättar om ett djurförsök där könskörtlarna byttes ut så att

hanar fingo feminina och honor maskulina egenskaper och former, hvarvid det centrala nervsystemet också omstämdes. De feminiserade hanarne fingo feminin könsdrift och de maskulerade honorna fingo maskulin könsdrift. En såväl kroppslig som psykisk *hermafrodit* uppstår härigenom, d. v. s. djuren bli *tvåkönade*. Härav måste man draga den slutsatsen, att den mänskliga hermafroditien beror på tvåköniga könskörtlar. Då den medfödda homosexualiteten sålunda är en yttring af hermafrodit, där mannen har kvinnliga egenskaper och där kvinnan har manliga, hvarigenom dess erotik inriktas på det egna könet, inses, att denna abnormitet är af organisk natur, ej en etisk förvillelse eller last.³⁰

Nyström tänker sig alltså att såväl fysiska som psykiska könsegenskaper kan förklaras med hormoner och att samma sak gäller begärets riktning. Med hans tolkning av hormonteorin blir gränserna mellan manligt och kvinnligt, hetero- och homosexualitet inte längre så definitivt.

Också Sigmund Freud följde den moderna hormonforskningen med intresse. Två av hans fallbeskrivningar kan läsas som exempel på att även hans idéer om homosexualitet förändrades över tid. Den samkönade kärleken framstår med tiden som en alltmer näralliggande möjlighet och hans förståelse av den blev mer pregnant. I den första av de fallbeskrivningar som ska uppmärksammas här, *Dora. Brottstycke av en hysterianalys* (1905), är Freud så upptagen av sin egen begärsteori att han över huvud taget inte ser det som inte passar in i den, medan han i *Om psykogenesen i ett fall av kvinnlig homosexualitet* (1920) tar frågan om kärlek mellan kvinnor på lite större allvar.

Doraanalysen är en av Freuds mest uppmärksammade men också mest kritiserade texter. Inte minst har den ifrågasatts från feministiskt och queerteoretiskt håll. Analysen skedde i slutet av 1899 och avslutades nyårsafton 1900 och berättelsen om den kan läsas som en roman: Doras far har ett förhållande med fru K., medan herr K. uppvaktar Dora. Hon uppfattar det hela som en form av byteshandel där hon själv är det pris som fadern är beredd att betala för att få träffa fru K. Dora vill inte vara med i detta spel och är inte det minsta intresserad av herr K., vilket varken herr K., Doras far eller ens Freud själv tycks kunna begripa. När hon bara var 14 år lurade herr K. Dora att komma hem till honom när han var ensam. Han stängde dörren, drog ner gardinerna och tvingade på henne en kyss. Dora kände äckel och stötte bort honom, vilket Freud tycker är en väldigt konstig reaktion. Han menar att kyssen borde ha väckt lust hos henne, inte olust. Herr K. är visserligen betydligt äldre än Dora (i 40–50-årsåldern), men Freud anser honom ändå vara en attraktiv man. Han tror därför att flickan har omtolkat det hon upplevde under denna kyss – upphetsning – och att detta sedan har bidragit till att bygga upp hennes symptom.

Dora vill inte längre umgås med familjen K., vilket däremot fadern vill att hon ska göra eftersom han vill fortsätta sin relation med fru K. Och för att få bukt med sin dotter tar han henne med till Freud för behandling. Dora och Freud träffas en tid, men sedan avbryter hon behandlingen. Som läsare av texten blir man knappast förvånad över att hon tröttnade på att träffa Freud. Han biter sig nämligen fast vid tanken att Dora är kär i herr K., att hon har hyst infantila incestuösa begär till sin far och att hon under analysens gång för över sina känslor på Freud själv. Han ser tre män i hennes liv, tre män som han menar att hon älskar. Att hon säger nej till dem alla fäster han inget avseende vid.

Men som läsare av texten ser man att det också finns kvinnor runt Dora, kvinnor som Freud inte intresserar sig för men som intresserar Dora desto mer. Freud avfärdar modern som hemmafru-neurotiker, vad nu det kan tänkas vara, men någon betydelse för Dora bör hon rimligen ha haft. Den gamla amman skymtar förbi i texten, liksom en guvernant, som Dora under en tid var mycket

fäst vid men sedan kände sig sviken av. Här finns slutligen fru K., en kvinna som Dora varit varmt tillgiven och som hon brukade dela säng med men som hon sedan blev besviken på. Alla dessa kvinnor får i Freuds tolkning av dramat stå tillbaka för den manliga treenigheten. Ändå skriver Freud att samkönade begär är vanligare än man tror, särskilt bland neurotiker:

[...] jag har ännu aldrig genomfört någon psykoanalys av en man eller en kvinna utan att behöva ta hänsyn till en rätt betydlig homosexuell strömning. Där den sexuella libidon riktad mot mannen har utsatts för ett energiskt undertryckande hos hysteriska kvinnor och flickor finner man regelbundet libidon riktad mot kvinnan, ställföreträdande förstärkt och till och med delvis medveten.³¹

Men sedan skriver han inte mer om detta. Doras relationer med kvinnor tillmäts ingen som helst vikt. Det är bara männen som räknas. Freud må själv ha varit övertygad om det riktiga i sin analys, men han lyckades aldrig övertyga Dora om saken. Och knappast läsaren av fallstudien heller. Freud insåg längre fram att något inte stämde i fallet Dora. I noterna till 1923 års utgåva skrev han: ”Jag hade försummat att i tid gissa mig till och meddela den sjuka att den homosexuella (gynekofila) kärleksimpulsen till fru K. var den starkaste av de omedvetna strömningarna i hennes själsliv.”³² Och lite längre fram i samma not: ”Innan jag hade insett betydelsen av den homosexuella strömningen hos psykoneurotikerna fastnade jag ofta i behandlingen av fall eller råkade i fullständig förvirring.”

I den andra av de båda Freudtexter som ska behandlas här, *Om psykogenesen i ett fall av kvinnlig homosexualitet*, är hans seende delvis förändrat. En ung kvinna är förälskad i en tio år äldre kvinna, som lever tillsammans med en annan kvinna och träffar män mot betalning. Den unga har även tidigare intresserat sig för kvinnor. Hennes föräldrar vill inte att hon ska umgås med den beryktade äldre kvinnan, men de fortsätter att träffas ändå. En dag möter de flickans far när de promenerar tillsammans, varefter flickan försöker ta sitt liv. Med anledning av detta tar föräldrarna med henne

till Freud. I sina kommentarer skriver han att det inte är bra för analysen att det är föräldrarna som vill att flickan ska fås att sluta att älska den andra kvinnan. Själv känner hon sig ju helt frisk: ”och i allmänhet har företaget att förvandla en fullt utvecklad homosexuell till en heterosexuell person inte mycket större utsikter att lyckas än det omvända, fastän man av praktiska orsaker aldrig försöker göra det sistnämnda”, skriver Freud.³³

Ändå tänker han sig att flickans underliggande, bortträngda begär är riktat mot en man, mot fadern.

Analysen genomfördes nästan utan tecken på motstånd under analysandens livliga deltagande intellektuellt; men hon förblev känslomässigt fullständigt oberörd. När jag en gång förklarade en särskilt viktig del av teorin som berörde henne nära, yttrade hon med oefterhärmlig betoning: Ja, det var ju mycket intressant (255)

Han funderar först över varför det inte uppstår någon överföring på honom själv under analysen, men inser sedan att hon i själva verket överförde ”det fullständiga avvisandet av mannen” på honom. (256)
Han funderar över flickans homosexualitet:

Homosexuella svärmerier och överdrivet starka, sinnligt präglade vänskapsförhållanden är under de första åren efter puberteten ganska vanliga hos båda könen. Så var det också hos vår flicka, men böjelserna framstod hos henne som otvivelaktigt starkare och de höll i sig längre än hos andra. Till det kommer att dessa förelöpare till den senare homosexualiteten alltid hade varit en del av hennes medvetna liv [...]

Vidare visade analysen att flickan från barndomsåren medförde ett starkt accentuerat ”manlighetskomplex”. Livlig och pigg på att slåss ville hon inte alls vara sämre än den föga äldre brodern, och hon hade efter att ha inspekterat hans genitalier utvecklat en stark penisavund vars avläggare fortfarande fyllde hennes tankevärld. Hon var egentligen en kvinnosakskvinna, tyckte att det var orättvist att flickor inte skulle åtnjuta samma privilegier som gossarna och protesterade överhuvudtaget mot kvinnans lott. (261)

Freud gör alltså en koppling mellan kvinnosak och homosexualitet där det politiska engagemanget tycks bero på flickans psykosexuella utveckling, eller om det nu är tvärtom. Freud diskuterar frågan om huruvida homosexualitet är något nedärvt eller något som individen själv har utvecklat och menar att arv och miljö blandar sig i varandra så att det inte går att skilja dem åt: ”Vi gör bäst i att överhuvudtaget inte tillmäta denna frågeställning något större värde.”

Han tar sig an även en annan av de frågor som så gott som undantagslöst kom upp så fort det var fråga om samkönad intimitet, nämligen frågan om förhållandet mellan homosexualitet och könsöverskridande. Freud menar att det inte existerar några säkra samband. En kvinna som älskar en kvinna behöver inte alls vara särskilt maskulin i sin kroppslighet eller sin könsroll.

Homosexualitetens hemlighet är ingalunda så enkel som man brukar vilja framställa den för populära syften: en kvinnlig själ som därför måste älska män och som oturligt nog har hamnat i en manlig kropp, eller en manlig själ som oemotståndligt dras till kvinnor men som tyvärr är fången i en kvinnokropp. (263)

Han avfärdar en av tidens vanligaste tankefigurer kring samkönad intimitet, nämligen den om ett ”tredje kön”, och räknar i stället med vad han kallar för tre ”serier av karaktärer” – kroppsliga könskaraktärer, psykiska könskaraktärer och könet hos de begärda objekten. Ett synsätt han nog lånat från Hirschfeld. Slutligen begränsar han anspråken på vad psykoanalysen kan förklara vad gäller kön och sexualitet:

Psykoanalysen är inte kallad att lösa homosexualitetens problem. Den måste nöja sig med att avslöja de psykiska mekanismer som har lett till avgörandet vid objektvalet, och att spåra vägarna därifrån till de driftmässiga anlagen. Där gör den halt och överlämnar det övriga till den biologiska forskningen, som just nu i Steinachs försök får fram mycket betydelsefull information om den påverkan som den nyssnämnda andra och tredje serien utsätts för av den första. Psykoanalysen står på samma mark som biologin så-

tillvida att den förutsätter att det finns en ursprunglig bisexualitet inom den mänskliga individen (liksom i djurvärlden). Men psykoanalysen kan inte upplysa om vad som innerst inne är kärnan i det som vi i konventionell eller biologisk mening kallar ”manligt” eller ”kvinnt”, den övertar båda begreppen och lägger dem till grund för sina arbeten. Vid dess försök att härleda dem längre tillbaka förflyktigas manlighet till aktivitet och kvinnlighet till passivitet, och det är för lite. (263–264)

Kvinnorörelsen och den samkönade kärleken

Många tänkte sig vid den här tiden att det fanns ett samband mellan kvinnorörelse och kvinnors samkönade kärlek. Tanken finns som vi sett hos både Havelock Ellis, Magnus Hirschfeld och Sigmund Freud. Just dessa tre var försiktiga med att värdera detta tänkta samband, men det fanns andra som inte var det. Otto Weininger uppfattade kvinnors emancipationssträvande som ett uttryck för deras bristande kvinnlighet, hermafroditism och sapfism.

Den finlandssvenske läkaren Onni Granholm var upprört kritisk, för att inte säga hatisk i denna fråga.³⁴ I *Kärleken under normal och abnorm form* (1900) är han någorlunda sansad, men i *Kampen om kapitalet och Kvinnorörelsen* (1909) har han släppt alla hämningar, kanske i chock över att Finland redan 1906 införde kvinnlig rösträtt.

Granholm menar att det han kallar ”den *homosexuella* eller *konträra* könsförmimelsen” är en ”känslöstörning eller sjukdom, hvilken kunde blifva föremål för en framgångsrik behandling, ifall den i tid blefve beaktad”.³⁵ Den kan, menar han, uppkomma genom att individen lever i enkönade miljöer eller som en effekt av att kyrkans sexualfientlighet har försvagat den normala sexualiteten, alltså den heterosexuella. Han menar att homosexualitet liksom andra sexuella avvikelser är ett stads- och överkulturfenomen som inte förekommer bland samhällets lägre klasser eller bland naturfolk. Som så många andra vill han skilja mellan människor som är homosexuella i grunden och sådana som blir förförda till det, men däremot menar han att det inte finns något självklart samband mellan

samkönat begär och könsöverskridande. Det är svårt att identifiera homosexuella kvinnor, menar han:

På grund af hennes fysiologiska roll vid den sexuella samlevnaden kan hon lefva ett fullkomligt normalt könslif och blifva moder, ehuru hennes erotiska känslor ej väckas af mannen, utan af personer tillhörande hennes eget kön. Genom att ingå äktenskap, om hon är i tillfälle härtill, blir hennes parästesi otvifvelaktigt i allmänhet gynnsamt påverkad. Om hon i öfrigt har bibehållit sina kvinnliga egenskaper, så väcka yttringarna af hennes abnorma känslor föga uppmärksamhet och blott den med dessa förhållanden förtrogna iakttagaren kan spåra dem i de intima vänskapsförhållanden, som hon är benägen att knyta med individer af sitt eget kön. Men äfven, där dessa förhållanden antaga en i högsta grad störande form och åstadkomma de betänkligaste rubbningar i familjeförhållanden inom trängre eller vidare kretsar, kunna de i omgifvingens ögon få ett sken af berättigande under benämningarna: vänskap, släktkärlek eller syskonkärlek. (134)

Att kvinnor gifter sig trots att de bara kan älska kvinnor anser han inte vara något problem – för det är ju inte kvinnornas välmåga som intresserar honom utan männens och familjernas. Däremot oroar han sig för att dessa kvinnor kan inleda relationer med kvinnor och sedan förklara bort dem som ”vänskap” eller ”syskonkärlek”. Granholm menar att detta kan ”antaga en i högsta grad störande form”. Det finns, menar han, två typer av kvinnoälskande kvinnor. Dels den ”kvinnliga” som älskar ”maskulina” kvinnor – dessa kvinnor stör inte den heteronormativa ordningen så mycket. Dels den mer ”manliga” typen och det är dessa kvinnor som utgör det verkliga hotet:

Om kvinnan åter närmar sig den manliga könstypen, så blir hon mera aggressiv och hennes behof att underkufva och med sina idéer befrukta den, till hvilken hennes kärlek vaknat, framträder mer eller mindre markeradt. Denna kvinnas känslor väckas hufvudsakligast af rent kvinnliga naturer, hvilka äro tillgängliga för hennes inflytande. Hela hennes lifsåskådning och hennes uppfatt-

ning af förhållandet mellan man och kvinna bestämmes däraf, att hon ser på sitt eget kön med mannens blickar och känslor, men ej kan frigöra sig från medvetandet af att hon själf är kvinna. Hon vill behärska och kufva dem, som hon kommer i beröring med, men hon kan ej tåla att kvinnan emottager inflytande af mannen, ty hon är själf kvinna och känner sig i detta afseende solidarisk med sitt eget kön. Hennes lif blir fylldt med disharmonier och motsägelser och hon åstadkommer med lätthet störningar och förvecklingar med sin omgivning, om ej denna inser det riktiga förhållandet och sålunda blir oemottaglig för hennes inflytande. (135–136)

Granholtm tänker sig att en kärleksrelation mellan två kvinnor är en dålig kopia av en heterosexuell relation och att båda relationstyperna har polerna manlighet/makt och kvinnlighet/underkastelse. Skillnaden är att den ”manliga” kvinnan inte klarar av att leva upp till den heterosexuelle mannens standard. Det hela blir därför tragiskt.

I *Kampen om kapitalet och Kvinnorörelsen* har tonläget hårdnat. Granholtm utgår från en komplementär könsuppfattning, där kvinnan såväl andligt som kroppsligt ska vara mannen underdånig. Detta är det enda naturliga. Kvinnorörelsen, som verkar för ett mer jämlikt förhållande mellan man och kvinna, blir följaktligen något onaturligt och leder till perversitet och allmän oreda. ”I följd af den ensidiga kampen för sitt eget kön har ett flertal kvinnor blifvit i hög grad homosexuella”, skriver Granholtm.³⁶ Kvinnorna är som tokiga, som drabbade av något slags epidemi, i stil med häxeriet. (Häxförföljelserna var enligt Granholtm förstås också kvinnornas fel.) Skillnaden är att de idag inte bränns på bål utan behandlas på sjukhus och vårdanstalter. Kvinnorna kan till och med bli så förvildade av kvinnorörelsen att de begår självmord.

Det är nu dessa af förtryckta eller perversa känslor och af fixa idéer vilseledda kvinnor, hvilka högljuddast yrka på kvinnans rättigheter och på hennes frigörande ifrån det naturliga förhållandet till mannen eller – såsom det för bättre framgångs skull heter – från mannens otillbörliga och despotiska förmynderskap och tyranni. (201)

Granhholm menar att ”[k]vinnorörelsen och dess homosexuella ledare hafva genom sitt inflytande framkallat en känsl sjuk kvinnotyp”. (203) Och så ännu ett utfall mot de kvinnoälskande kvinnorna, om än kanske lite originellare än de tidigare:

Det är isynnerhet de homosexuella kvinnorna, hvilka framkalla den kvinnliga fåfångans förryktheter och utbreda dem i vida kretsar. Sådana kvinnor äro en stor del af de kvinnliga modisterna och sömmerskorna. (204)

Granhholm gifte samman homofobi och antifeminism, vilket som vi sett inte var något ovanligt vid denna tid, August Strindberg, Albert Engström och många andra gjorde ju samma sak. Till och med Ellen Key kände igen sina egna tankar i den första av Granholms skrifter och skrev en uppskattande not till den i *Barnets århundrade*.³⁷ Den andra skriften väckte däremot förstämning och irritation hos alla som på något sätt var engagerade i kvinnofrågor.³⁸

Röster från den andra sidan

Så här långt har det nästan bara handlat om manliga skribenter. Orsaken är enkel: det fanns just inga kvinnliga författare som gick in i denna diskussion. Nog fanns det kvinnor som hade kompetens, mod och samhällsengagemang så att det räckte, men det var svårt för dem att skriva om erotiska ting offentligt. Karolina Widerström utexaminerades som den första kvinnliga läkaren i Sverige 1888 och Ada Nilsson tolv år senare. Båda blev gynekologer och skrev sexupplysningsböcker. Båda var engagerade i kvinnorörelsen och sociala frågor och båda levde tillsammans med kvinnor.³⁹ Men ingen av dem skrev något större vetenskapligt arbete som gav en annan bild av kvinnorna och den samkönade kärleken än den som de manliga experterna gav. Ändå finns det förstås all anledning att tänka sig att de – och många med dem – bar på helt andra berättelser om kärlek mellan kvinnor än de som togfördes av sexologerna.

Den österrikiska författaren och konstnären Rosa Mayreder var en radikal tänkare också i könspolitiska frågor och kom att få stor

uppmärksamhet inom den svenska kvinnorörelsen. Hennes bok *Zur Kritik der Weiblichkeit* (1905), där hon kritiserar såväl vetenskapens som konstens teorier om ”den kvinnliga naturen”, översattes snart till svenska och uppmärksammades av bland andra Klara Johanson och Gertrud Almqvist.⁴⁰ Några år senare översatte Klara Johanson en annan bok av Mayreder, som i översättning heter *Sexualitet och kultur* (1923). Den handlar visserligen mest om heterosexualitet men innehåller en apologi för samkönad kärlek, som är värd att citeras eftersom den inte har många motstycken i den samtida svensk-språkiga litteraturen.⁴¹

Till och med det paradoxala påståendet att könsskillnaden är oväsentlig i den sexuella kärleken låter sig försvaras. Så orimligt det låter för modern uppfattning: det fenomen vi nu känner som kärlek mellan man och kvinna har sitt ursprung i ett homosexuellt förhållande. I Platons Symposion, den västerländska kulturens första stora verk om kärleken, behandlas uteslutande kärlek mellan män, och där talas om känslorna mellan en älskare och hans manliga älskade på alldeles samma sätt som om det gällde man och kvinna. Och än i dag är de homosexuellas kärleksrelationer en fullkomlig motsvarighet till de heterosexuellas – från det själiska enhetssträvandets sköna och ädla idéer genom alla illusioner och misstag, genom svartsjuka, kärlekssorg och ofrihetskänsla ned till de ränker och knep som de heterosexuella relationerna är så rika på. Den homosexuella kärlekens psykologi är alltigenom densamma som den heterosexuellas – ty det ödesdigra i denna är inte det att en man blir beroende av en kvinna utan att två för varandra helt främmande väsen bindes samman av en okänd makt, vilket ju ävenså sker i den homosexuella kärleken.⁴²

Inte många skribenter gick vid den här tiden så långt i att jämställa samkönad och olikkönad kärlek. Klara Johanson höll sig à jour med den sexologiska diskussionen och som den storläsare hon var läste hon hela Freuds samlade verk. Intrycket var blandat. På sitt sedvanligt bitska sätt skrev hon så här i sin dagbok 1936:

Jag börjar närma mig slutet på Freuds tolv band Gesammelte Schriften. Jag finner alltsomoftast att vad han säger låter riktigt och beundransvärt; men det förvånar mig att jag aldrig eller ytterst sällan stöter på något som angår *mig*. Han känner inte min sort. Och det är en grav invändning mot hans teorier.⁴³

Gertrud Almqvist uttryckte samma främlingskap inför psykoanalysen i sin roman *I tolfte timmen*. Men att Almqvist, Johanson, Wahlström och många kvinnor med dem inte kände igen sig i dessa teorier var knappast något som bekymrade de forskande männen. Det var de som hade just de erfarenheter som räknades – den heterosexuelle mannens – och som gav dem auktoritet att uttala sig om sexualitet.

1931 hördes en ny röst från kvinnornas sida. Då kom psykologen och sexrådgivaren Sofie Lazarsfelds *Hur kvinnan upplever mannen*, som den hette i svensk översättning 1938. Även Lazarsfeld blev uppmärksammas inom kvinnorörelsen.⁴⁴ I sin inledning till boken skriver hon att litteraturen om könslivets problem har ”skrivits av män och *för* män, från mannens ståndpunkt. De bära tydliga spår av den manligt inriktade kultur vari kvinnan dock alltid får spela andra fiolen, de äro alla skrivna i en viss nedlåtande ton.”⁴⁵ Det finns helt enkelt inte ett enda större arbete om sexualitet skriven av en kvinnlig expert av något slag, menar hon. Mannen har etablerat sig själv som alltings centrum:

Även på det område där naturen själv tydligt förkunnar likställdheten, inom sexuallivet, har han lyckats att tvärtemot naturlagarna upphöja sin egen könsroll till ledande och göra kvinnans till en underordnad och därmed degradera henne till ett bihang, en ingrediens i mannens sexualliv. Det måste ha varit våldsamma krafter som drivit sitt spel för att kunna åstadkomma en sådan kränkning av naturens ordning. (33–34)

Hon menar att det hela handlar om att mannen överkompenserar för att råda bot på sin mindervärdeskänsla i förhållande till kvinnorna, en tanke hon lånat från Alfred Adler. (Och som gjorde honom

så populär bland tidens feminister, till exempel Frida Stéenhoff.) Mannen blåser upp sin egen betydelse. Han förgudar sexualiteten samtidigt som han nedvärderar kvinnorna. Detta förgudande av sexualdriften uppträder som regel tillsammans med ”*tendensen till ringaktande av den kvinnliga könsrollen*” och en ”*böjelse för reaktionär eller åtminstone ytterst konservativ åskådning*”. Och vidare: ”Som ett utmärkt exempel härpå kan man betrakta Freuds psykoanalys med dess förbehållslösa förhärligande av den manliga och dess absoluta degradering av den kvinnliga könsrollen.” (42)

I likhet med de flesta andra sexhandböcker handlar Lazarsfelds bok mest om heterosexualitet, som hon menar vara den bästa samlevnadsformen. Men samtidigt skriver hon om kärlek mellan kvinnor på ett mer inkännande sätt än någon av sexologerna hade gjort tidigare – Hirschfeld undantagen – och nämner i uppskattande ordalag Radclyffe Halls omdebatterade roman *Ensamhetens brunn*. I följande passage avvisar hon de flesta av de tankefigurer om kvinnors kärlek till kvinnor som hade styrt de sexologiska resonemangen under åtskilliga decennier:

I min praktik har jag lärt känna många kvinnor, som efter behag kunnat välja en mans eller en kvinnas kärlek, som alltså inte kommit till homosexualitet därför att heterosexuellt umgänge varit dem förvägrat av yttre skäl, kvinnor som känna båda slagen och även för lång tid praktiserat bådadera och som trots detta föredra kvinnokärlek. Det är inte heller något sexuellt mellanstadium jag här talar om, det är inga förmanligade kvinnor utan fullt riktiga kvinnor, för så vitt detta över huvud taget låter sig bedömas. Ytterst kvinnliga till kropp och själ ha de fött barn som de själva amma och med all omsorg vårda, de äro inte heller på något sätt oemottagliga för männens kärlek och avböja den ingalunda – men de ge företräde åt kvinnokärleken.

Den invändningen att det här skulle gälla perversa, degenererade varelser behöver jag väl inte vara rädd för. En sådan inställning håller inte längre stånd inför den moderna vetenskapens resultat. (218)

Här avvisas teorierna om att kvinnor söker kärlek hos varandra bara om det råder brist på män, att den samkönade intimiteten skulle vara en ungdomlig uppvärmningsövning inför den olikkönade, att de kvinnoälskande kvinnorna skulle vara förmanligade, hermafroditiska och sterila, att de inte skulle vilja eller duga till att föda och ta hand om barn, eller att de skulle hata män. Lazarsfeld föser undan idéerna om perversitet och degeneration som något som redan är så överlagrat av tidens damm att hon inte ens behöver göra sig besvär med att diskutera dem. En effektiv retorisk strategi, även om dessa idéer knappast var något som bara tillhörde det förgångna vid den här tiden. Det mest provocerande i förhållande till heteronormen är nog att hon skriver att det finns kvinnor som föredrar att leva med kvinnor *trots* att de tidigare har haft relationer med män och *trots* att prima mansexemplar står dem till buds: den fallocentriska heteronormativitetens mest förbjudna tanke.

Hagar Olsson skrev en lång och entusiastisk artikel i tidskriften *Tidevarvet* när *Hur kvinnan upplever mannen* först publicerades på tyska. Hon hade själv kärleksrelationer med både kvinnor och män och var en av de radikalaste kvinnorna i nätverket kring den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad.⁴⁶ Artikeln hette ”Den upproriska kvinnan”. Olsson skriver:

När den psykologiskt skolade kvinnan nu läser sådana författare som Strindberg och Weininger, rodnar hon inte av harm inför deras hätskhet mot kvinnan, deras hysteriska behov att förnedra henne, hon frågar sig lugnt, sakligt, vetenskapligt: Vilket minder-värdighetskomplex döljer sig bakom detta sjukliga behov att ned-sätta motparten?

Olsson är mer positivt inställd till sexologin som forskningstradition än Lazarsfeld och menar att det trots allt finns en del kvinnliga forskare på området. Men hennes beskrivning av den sexualsyn som dominerade i samtiden, vare sig den nu var vetenskaplig eller utomvetenskaplig, är densamma som Lazarsfelds:

Hon skall vara den som väntar och bidar, han skall vara erövraren,

hon skall ödmjukt mottaga vad hon får och framför allt inte hitta på att begära annat än det hon får. Hon är till för att tillfredsställa mannen. Men mannen är naturligtvis inte till för att tillfredsställa kvinnan. En kvinna med sådana åsikter stämplas utan vidare som osedlig – även de moraliska kategorierna är skönt tillrättalagda efter mannens behov.

Det får bli Lydia Wahlström som får sista ordet i denna exkurs. Nedanstående citat är hämtat ur ”Personliga erfarenheter av psykoanalys”, som diskuterades tidigare. Wahlström skriver om det nödvändiga i att fler kvinnor blir psykologer, analytiker och själasörjare och lyfter fram ett verk av psykologen Esther Harding, *Vi kvinnor* (1934), som innehåller ett kapitel om vänskap mellan kvinnor. Harding beskriver det diskursiva skräckväldet runt homosexualiteten: ”Själva ordet *homosexualitet* är en sådan buse, som knappast kan nämnas i hyggligt sällskap.”⁴⁷ Wahlström kallar homosexualiteten för en kulturens ”tremens tremendum” och skriver:

Men diskussionen om dessa saker kan aldrig bli verkligt öppen och effektiv, förrän kvinnliga analytiker i ungefär lika stort antal som de manliga här få komma till tals. Eftersom man i psykiskt avseende aldrig riktigt vänder samma sida mot sitt eget kön som mot det andra, så måste kinkiga sexualfrågor alltid behandlas av man och kvinna gemensamt. Även abnormiteter och varianter bli aldrig fullt desamma hos båda könen, och det är en olycka, att litteraturen härom hittills så ensidigt varit skriven av män, som lika litet här som när det gäller gynekologi, fullt kan sätta sig in i en kvinnas läge.⁴⁸